

Αθήνα, Μέγαρο Μουσικής, 5/3/2009

**«Βραβείο Εξαιρετης Πανεπιστημιακής Διδασκαλίας
«Β. Ξανθόπουλου & Στ. Πνευματικού»**

Διδάσκειν και διδάσκεσθαι όταν η ζωή κρέμεται από μία κλωστή

Εξοχώτατε Κύριε Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας,

Είναι εξαιρετικά μεγάλη η τιμή που μου κάνετε, να παρευρίσκεστε στην απονομή ενός βραβείου, που καταξιώνει το σημαντικότερο ίσως έργο της ζωής μου, αυτό της συνεχούς εκπαίδευσης και διδασκαλίας.

Εν αρχή οφείλω να αποτίσω φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης στους δικούς μου δασκάλους, οι οποίοι με δίδαξαν και με έμαθαν να διδάσκω. Εξίσου πρέπει να πω ένα ειλικρινές ευχαριστώ στην Επιστημονική Επιτροπή του, η οποία με επέλεξε γι' αυτό το ιδιαίτερα τιμητικό βραβείο.

Η Ιατρική άλλαξε, τα ακατόρθωτα του παρελθόντος έγιναν εφικτά, τα δύσκολα έγιναν απλά, τα απλά απλούστερα. Παρ' όλα αυτά, η μοίρα του θνήσκειν και η περατότητά μας, συνειδητοποιημένη από τους ποιητές, τους φιλοσόφους και τους γιατρούς κάνει, όπως λέει ο ποιητής, *«οίστρο της ζωής το φόβο του θανάτου»*.

Κύρια σημεία

1. Η Ιατρική **άλλαξε...**
2. Το **όραμά μου** ως δασκάλου
3. Οι ΜΕΘ ως Κέντρα **Αριστείας**
4. Διδασκαλία **του Όλου**, από **Όλους σε Όλους**
5. Σχολείο **ηθικής** αναζήτησης
6. Η υπέρβαση του **νυν: Αειφόρος** σωτηρία
7. Διδασκαλία **έρευνας:**
"άνευ αυτής ουδέν εστί γενέσθαι..."
8. **Ο φοιτητής:** Επιταγή, να βγει από την "Εντατική"
9. Οι ΜΕΘ ως **Εθνική Ανάγκη**
10. **Αντίσταση Ποιότητας**

Θεραπείας οφείλουν να είναι Κέντρα Αριστείας, εκεί όπου διδάσκεται η Ιατρική του όλου, το τμήμα του Νοσοκομείου που γίνεται σχολείο ηθικής αναζήτησης και βωμός όπου πραγματοποιείται η υπέρβαση του νυν με την αειφόρο σωτηρία μέσω των μεταμοσχεύσεων.

Θα συνεχίσω με τη σημασία της έρευνας. Θα υποστηρίξω την ανάγκη και θα προτείνω πώς να στηριχθεί η εκπαίδευση του φοιτητή, ενώ θα επισημάνω ότι οι Μονάδες Εντατικής Θεραπείας είναι Εθνική Ανάγκη. Καταλήγοντας θα αναφερθώ στο πλαίσιο του οράματος «Αντίσταση Ποιότητας»

Θα αρχίσω με την επιγραμματική παρουσίαση ενός περιστατικού, προκειμένου να αναδειχθεί καλύτερα η συγκλονιστική αλλαγή που έχει επέλθει στην Ιατρική.

Εν συνεχεία θα σταχυολογήσω τις βασικές αρχές του οράματος μου ως δασκάλου. Θα εκθέσω, γιατί οι Μονάδες Εντατικής

Άνδρας 30 ετών, μαραθωνοδρόμος, εισάγεται στη ΜΕΘ ως πολυτραυματίας από τροχαίο ατύχημα με πολλαπλά κατάγματα πλευρών, σε κατάσταση αιμορραγικού shock. Του χορηγούνται αμέσως πολλές φιάλες αίματος και υποβάλλεται σε αξονικές και μαγνητικές τομογραφίες.

Χειρουργείται επειγόντως για αφαίρεση εγκεφαλικού αιματώματος, ενώ τοποθετείται ενδοεγκεφαλικός ειδικός καθετήρας για την παρακολούθηση του οιδήματος του εγκεφάλου. Δύο ημέρες αργότερα, διαπιστώνεται επιδείνωση ενός τραυματικού ανευρύσματος στην αορτή, για το οποίο τοποθετείται stent.

Ο ασθενής εμφανίζει σε λίγες μέρες βαρύτατη οξεία αναπνευστική ανεπάρκεια, για την οποία απαιτείται η σύνδεσή του με τεχνητό πνεύμονα, ώστε να διατηρηθεί το οξυγόνο της ζωής. Ακολούθως αναπτύσσει βαριά πνευμονία, καταπληξία, νεφρική ανεπάρκεια και υποβάλλεται σε αιμοκάθαρση με τεχνητό νεφρό. Ενώ βελτιώνεται ο πνεύμονας, η σήψη προκαλεί βλάβη στην καρδιά με αποτέλεσμα τη δημιουργία πνευμονικού οιδήματος. Λίγο αργότερα παρουσιάζει γαστρορραγία και του γίνονται εκ νέου μεταγγίσεις αίματος. Ένας νέος υψηλός πυρετός οφείλεται σε μηνιγγίτιδα. Ο αριθμός των φαρμάκων τα οποία του χορηγούνται, μεταξύ των οποίων επιτεύγματα της σύγχρονης μοριακής βιολογίας, υπερβαίνουν τα 20 διαφορετικά ιδιοσκευάσματα ημερησίως.

Σε ενάμιση μήνα επιτέλους το μεγάλο νέο έφθασε, ο εγκέφαλος λειτουργεί και ο ασθενής επικοινωνεί. Σε δύο μήνες μεταφέρεται στη Μονάδα Αυξημένης Φροντίδας και σε 6 μήνες επιστρέφει στην πατρίδα του. Τρέχει και πάλι σε Μαραθώνιο. Στο τελευταίο του τηλεφώνημα είπε: «Είμαι εγώ που ενοχλώ με τη βραχνή φωνή μου. Ζω και χαίρομαι τη ζωή μου!». Αξέχαστοι παραμένουν για μας η γυναίκα του και οι συγγενείς του, με την αγωνία τους, αλλά και την καρτερία και την ευγένειά τους.

Η Ιατρική άλλαξε...

- **Έκρηξη** φαρμακολογίας, βιολογίας...
- **Υψηλή** τεχνολογία
- **Παρεμβατική** Ιατρική
- **Μονάδες Εντατικής Θεραπείας**
- **Υποκατάσταση** και **αντικατάσταση** οργάνων
- **Μετα-Παθολογία** και σύγχρονες ανάγκες

Γενικώς στην Ιατρική το πρόβλημα της παθολογικής κατάστασης θεωρείται ως μία ποιοτική τροποποίηση της κανονικής κατάστασης, όπως αναφέρεται στο θεμελιακό έργο του George Canguilhem, με τον τίτλο «*Το κανονικό και το παθολογικό*». Η αντιμετώπιση όμως του παθολογικού αλλάζει σημαντικά με την εξέλιξη της επιστήμης. Στις δεκαετίες του

1950-1970 αρχίζει μία νέα περίοδος ιατρικής επανάστασης με την εκρηκτική πρόοδο της φαρμακολογίας, της μοριακής βιολογίας, της γενετικής, της υψηλής τεχνολογίας, της ανοσολογίας και την εξέλιξη στην παρεμβατική ιατρική. Στόχος: Η Μάχη για τη σωτηρία του βαριά άρρωστου, όπως του περιστατικού το οποίο ακούσατε. Σύμμαχος, η δημιουργία Μονάδων Εντατικής Θεραπείας με τη δυνατότητα υποκατάστασης, υποβοήθησης και αντικατάστασης οργάνων.

Η πρόοδος και η αλλαγή κάνουν την ευθύνη του ιατρού τεράστια. Στη διαθεσιμότητα τόσων νέων και ισχυρών μέσων για τη διάγνωση και τη θεραπεία ελλοχεύει ο κίνδυνος της ελλιπούς γνώσης, της άσκοπης σπατάλης πόρων και της βλαπτικής παρέμβασης. Ο γιατρός όμως –με οδηγό το πρόσταγμα του Ιπποκράτη «*ωφελείν ή μη βλάπτειν*»- μπορεί να χρησιμοποιήσει σωστά την τέχνη του. Μια τέχνη, που είναι καλή τέχνη, εφόσον στηρίζεται σε γνώση, εμπειρία και διαίσθηση.

Η Εντατική Θεραπεία αποτελεί τη μετεξέλιξη της Παθολογίας, της Γενικής Ιατρικής, είναι η Μετα-Παθολογία, στην οποία μηχανήματα υψηλής τεχνολογίας αλληλοδιαπλέκονται ολιστικά με τον άνθρωπο. Στον κόσμο του Μετα-μοντέρνου και της Μετα-ανάλυσης, η Μετα-Παθολογία ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες του συστήματος υγείας και συγχρόνως απαντά σε θεωρητικά και επιστημολογικά προβλήματα της ίδιας της Παθολογίας. Ερευνά, εφαρμόζει πρωτότυπους αλγορίθμους, αξιολογεί νέους δείκτες, απαρτιώνει την καινούργια γνώση και επιστρέφει στον πρωταρχικό στόχο: το μέγιστο στόχο, τον άνθρωπο.

Το όραμά μου ως δασκάλου

- **Ήθος**
- **Αγάπη, Ελευθερία, Δημιουργία**
- **Βλέπειν, Προβλέπειν, Ενεργείν**
- **Υπομονή και Ταχύτητα**
- **Γνώση και Μεταγνώση**

Το όραμά μου ως δασκάλου συνοψίζεται σε έξι λέξεις: *Ήθος, Αγάπη, Ελευθερία, Δημιουργία, Γνώση και Μεταγνώση.*

Ο δάσκαλος είναι ο κρίκος στην αλυσίδα της παράδοσης. Γνωρίζει το παρελθόν, δρα στο παρόν και προετοιμάζει το μέλλον. Παιδεία σημαίνει όχι μόνο γνώσεις, αλλά και στάσεις ζωής, δηλαδή *ήθος*. Η

γνώση υπηρετεί τις έμφυτες αρετές ή τα δώρα του ανθρώπου, την *αγάπη*, την *ελευθερία* και τη *δημιουργικότητα*.

Η μάθηση στηρίζεται στην *αγάπη*, γιατί χρειάζεται τη σχέση του δάσκαλου-μαθητή για να υπάρξει.

Η *ελευθερία* ζωογονεί την *αγάπη*, γιατί αυτή δεν είναι λάτρης ειδώλων, όπως γνώσεις και απόψεις του μακρινού ή πρόσφατου παρελθόντος ή ακόμη και του χθες, που δημιουργήθηκαν με κόπο και ιδρώτα που δεν έχει στεγνώσει ακόμα. Η ελευθερία αναζητά την αλήθεια και δέχεται αγόγγυστα τη μεγάλη περιπέτεια: Τη *μη προβλεψιμότητα*, την καινούργια γνώση.

Η ελεύθερη *αγάπη* πραγματώνεται στη *δημιουργικότητα*. Αυτή είναι που κάνει τον άνθρωπο να φτάνει στα έσχατα όρια και να στέκεται εκεί μόνο για μία στιγμή ανάπαυλας και αυτοσυγκέντρωσης. Η δημιουργικότητα δεν εφησυχάζει, γιατί αναγνωρίζει ότι υπάρχει ακόμη πιο πέρα ένα ανεξερεύνητο πεδίο και ωθεί στην κατάκτησή του.

Το διδάσκειν και διδάσκεσθαι αφορά όλους τους δασκάλους, το ότι όμως η ζωή κρέμεται από μία κλωστή είναι ο αποχρών λόγος της διδασκαλίας στην Εντατική. Τότε, όταν η ζωή κρέμεται από μία κλωστή, ο πανεπιστημιακός δάσκαλος πρέπει να επιθυμεί να *βλέπει*, αδιαλείπτως να *προβλέπει* και να *τολμά* να ενεργεί, όπως τονίζει ο Michel Foucault στην πραγματεία του *Naissance de la Clinique*.

Η ορθή καταγραφή της πραγματικότητας, το «*Βλέπειν*», είναι πρωταρχικής σημασίας για την αναζήτηση της αλήθειας, για την εκτίμηση του προβλήματος. Η σωστή πρόγνωση της πορείας των νέων ιδεών μέσα σε ένα κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο, το «*Προβλέπειν*», προδικάζει εν πολλοίς το εάν μία προσπάθεια θα βρεθεί στο επίκεντρο σημαντικών εξελίξεων.

Η εφαρμογή του σωστού σχεδίου ανάπτυξης, το «*Ενεργείν*», θέτει τη σφραγίδα της επιτυχίας στη δημιουργία και στην πρόοδο. Στην Εντατική, το *Ενεργείν* έχει δύο διαστάσεις αμοιβαίας αντινομίας: την υπομονή και την ταχύτητα. *Υπομονή*, διότι το αποτέλεσμα μπορεί να το δεις όχι σε μέρες, αλλά σε εβδομάδες ή και μήνες, αλλά και *Ταχύτητα*, γιατί, όταν ο ασθενής κυμαίνεται ανάμεσα στο ζην και το θνήσκειν, ο γιατρός πρέπει να αντιδράσει με τέτοια ταχύτητα που αγγίζει και ξεπερνά τα όρια των ανθρωπίνων δυνατοτήτων. Η υπομονή καθοδηγεί την κρισιμότητα του πότε θα κάνεις τι.

Ευθύνη του δασκάλου, όμως, δεν είναι μόνο η Γνώση, αλλά πρωτίστως η Μεταγνώση, η οποία νοηματοδοτεί και κατευθύνει τη Γνώση. Η Μεταγνώση αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην τροφοδοσία της κοινής δεξαμενής ή του ενδιάμεσου χώρου των ανθρώπων, όπως περιέγραψε ο ιατρός και φιλόσοφος Winnicot. Και τούτο, γιατί η Μεταγνώση έχει τη δυνατότητα να φέρει δομικές αλλαγές στον τρόπο κατανόησης και αντιμετώπισης καίριων προβλημάτων και έτσι να καθορίσει τους μελλοντικούς στόχους. Η απόκτηση της Μεταγνώσης, όπως και της Γνώσης, στηρίζεται στην *αέναη μαθητεία* του δασκάλου. Αυτό μας το διδάσκει ο οιονεί μαθητής Σωκράτης, λέγοντας «*εν οίδα, ότι ουδέν οίδα*» όπως αναφέρει ο Πλάτων στην *Απολογία* του δασκάλου του.

Οι ΜΕΘ ως Κέντρα Αριστείας

- Εντατική αυταπάρνηση. **Όλον ή Ουδέν**
- «... πρέπει να γνωρίζει **Πολλά για Όλα**»
- Απαγορεύεται: **Οίηση**
- Επιβάλλεται: **Αριστεία,**
- Αρετή που **δεν χαρίζεται** αλλά **κατακτάται**

Ο βαριά άρρωστος προκαλεί δέος με την πολυπλοκότητα και τη σοβαρότητα των προβλημάτων του.

Το σώμα, στη φυσιολογική του κατάσταση, δουλεύει αρμονικά και παρέχει ευχαρίστηση και ηδονή. Αυξάνει, εξελίσσεται, αναπαράγεται. Ο άνθρωπος με το πνεύμα του βιώνει

συναισθήματα, όνειρα, χαρές, λύπες. Έχει επιδιώξεις, δημιουργεί δεσμούς και στέρεες σχέσεις. Η δύναμη αυτών των σχέσεων συναντά στην κρίσιμη ώρα τους γιατρούς έξω από την πόρτα της ΜΕΘ, όπου περιμένουν οι δικοί.

Οι βαριά ασθενείς παρουσιάζουν ανατροπή της φυσιολογικής λειτουργίας. Έχουν σοβαρά προβλήματα από πολλά συστήματα, με αποτέλεσμα μία αλυσιδωτή αντίδραση, η οποία συμπαρασύρει όλο τον οργανισμό στο χάος. Σε μία τέτοια διεργασία, η εφαρμοζόμενη ιατρική θεραπεία και φροντίδα οφείλουν να ακολουθούν απαρέγκλιτα τους κανόνες της αποδεικτικής ιατρικής, της διεθνώς αποκαλούμενης evidence-based medicine.

Εντατική Θεραπεία σημαίνει εντατική αυταπάρνηση. Εκεί δεν επιτρέπεται ανακωχή, ραστώνη χρονική, ραστώνη πνευματική, ραστώνη ηθική. Κάθε στιγμή επιτάσσει εγρήγορση. Κάθε ενέργεια απαιτεί γνώση. Κάθε κίνηση οδηγεί σε ηθικό δίλημμα. Στην Εντατική ισχύει ο βασικός νόμος του «όλον ή ουδέν». Ένας νόμος πάθους, που βιώνουν και οι καλλιτέχνες, όσοι είναι ολοκληρωτικά αφοσιωμένοι στη δημιουργία τους.

Αναπόφευκτο αποτέλεσμα της προόδου της ιατρικής επιστήμης είναι ο κατακερματισμός της σε υποειδικότητες. Στη ΜΕΘ η Ιατρική επανασυνδέεται, ολοκληρώνεται, απαρτιώνεται. Εκεί λειτουργεί και διδάσκεται η Νέα Παθολογία. Σύμφωνα με αυτά που έγραψε στον πρόλογο του συγγράμματός μου ο φωτισμένος πανεπιστημιακός δάσκαλος και πρώτος ιατρός τιμηθείς με το ίδιο βραβείο αείμνηστος

Γαρδίκας «...πρέπει να ξέρουν πολλά για όλα, σε αντίθεση με τους γιατρούς των ειδικοτήτων που πρέπει να ξέρουν πολλά για λίγα». Η εμπειρία μας προσθέτει πως: στην Εντατική ο δάσκαλος πρέπει να μαθαίνει πολλά από πολλούς και να διδάσκει πολλά σε πολλούς, γιατί ο άρρωστος δεν έχει το προνόμιο ούτε της αναβολής, ούτε της αναμονής.

Στην Εντατική, η σοβαρότητα των προβλημάτων απαιτεί συμφωνία μεταξύ των επαϊόντων. Εκεί οφείλει να ισχύει αυτό που περιέγραψε πάλι ο Γαρδίκας στο βιβλίο του *Το Χρονικό ενός Αγιάτρευτου Γιατρού*, «...να συζητούν χωρίς να ερίζουν, να ερίζουν χωρίς να μισούνται, να επικρίνουν χωρίς να εξευτελίζουν και να επαινούν χωρίς να κολακεύουν». Και εγώ προσθέτω: στην Εντατική δεν επιτρέπεται οίηση και έπαρση. Θύμα αυτής της αλαζονείας είναι ένας, ο άρρωστος, γιατί κανένας δεν κατέχει μόνος του τον απόλυτο τρόπο με τον οποίο δεν θα κοπεί η κλωστή.

Η έλλειψη της οίησης και έπαρσης είναι χαρακτηριστικό μόνον των αρίστων, που είναι κτήμα τους το τι είναι γνωστό και τεκμηριωμένο και σε ποιο βαθμό, και τι είναι άγνωστο και υποθετικό. Στις Μονάδες Εντατικής Θεραπείας, μπροστά στο δέος του τραγικού, κλώθονται η ομαδικότητα και ο αλληλοσεβασμός, απαραίτητα συστατικά της συναδελφικότητας που επιβάλλει ο ασθενής.

Όταν, λοιπόν, η ζωή κρέμεται από μία κλωστή, μόνον η Αριστεία επιτρέπεται. *Μια αρετή που δεν χαρίζεται, αλλά κατακτάται.* Η επιδίωξη του Αρίστου ισχύει για όλους, μέσα στο πλαίσιο του ρόλου του καθενός και των δυνατοτήτων του: Ο γιατρός, ο φοιτητής, η νοσηλεύτρια, ο νοσηλευτής, ο τεχνικός, ο φυσικοθεραπευτής, η γραμματέας, η τραπεζοκόμος και ο απλός εργάτης που με τον ιδρώτα του κρατά την καθαριότητα. Όλοι μπορούν και οφείλουν να είναι άριστοι. Ο καθένας έχει τη δική του, πολύτιμη θέση σε αυτήν την πολυπληθή, απόλυτα συντονισμένη και συνάμα ανθρώπινη ενορχήστρωση.

Διδασκαλία του Όλου από Όλους σε Όλους

- Συνεργασία μεταξύ ειδικοτήτων
- Μαθαίνει πολλά από πολλούς
- Διδάσκει πολλά σε πολλούς
- Εργαστήρι αλληλοεκπαίδευσης
- Διδάσκει το Όλον και τη συνύπαρξη Όλων

Στη ΜΕΘ, οι ασθενείς συνήθως έρχονται από άλλα τμήματα, με θεράποντες γιατρούς άλλων ειδικοτήτων. Οι γιατροί αυτοί υποχρεωτικά συνεργάζονται με τον γιατρό της Εντατικής Θεραπείας. Η Εντατική γίνεται, συνεπώς, επέκταση των άλλων μονάδων και κλινικών. Ο ασθενής δεν είναι δικός μου ή δικός σου,

αλλά είναι δικός μας. Όλοι και όλα τα μέσα είναι για τον ασθενή.

Η Μονάδα Εντατικής Θεραπείας αναδεικνύεται σε τόπο μεταφοράς, όχι μόνο ασθενών, αλλά διά των ασθενών σε πεδίο μεταφοράς γνώσεων όλης της Ιατρικής. Είναι ο τόπος υποχρεωτικής συνύπαρξης και υποχρεωτικής διδασκαλίας. Είναι το εργαστήρι θεσμοθετημένης ή εξωσώσεως απόκτησης και απαρτίωσης γνώσεων μεταξύ ειδικοτήτων. Η γνώση αποκτάται, ανταλλάσσεται, όχι όπως σε έναν τόπο διάλεξης, αλλά με τρόπο απόλυτα φυσικό, ως συνέπεια της εφαρμογής της κεκτημένης γνώσεως πολλών ειδικοτήτων επί του ασθενούς.

Η Εντατική, επομένως, είναι τμήμα κομβικό. Είναι ο χώρος που η πολυσυλλεκτική παρουσία ιατρών και νοσηλευτών υφαίνει το δίκτυο της κοινής προσπάθειας με ποιοτικές κλωστές. Μιας προσπάθειας που αλιεύει τους φοιτητές και τους διδάσκει στάσεις ζωής. Τους διδάσκει και το Όλον του ασθενούς και τη συνύπαρξη Όλων.

Σχολείο ηθικής αναζήτησης

- Καμίνι της **συνείδησης**
- Επιτακτικά **ηθικά** προβλήματα
- Ο άρρωστος: η **ανθρώπινή του υπόσταση**
- **Ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος, ουκ ένι άρσεν και θήλυ...**

Στη Μονάδα Εντατικής Θεραπείας, ο δάσκαλος στροβιλίζεται στο καμίνι της συνείδησης. Στην αναμονή τόσων ασθενών για εισαγωγή σε ένα κρεβάτι Εντατικής, ποιόν να επιλέξεις να μη δεχθείς; Να κάνεις ή να μην κάνεις ανάνηψη; Αναγκαστικά ο δάσκαλος, και μαζί του ο μαθητής, πλάθονται με σκέψεις μεταφυσικές, μα

και βαθιά ανθρωπιστικές. Ζουν μια βάσανο ατέρμονη, που αγγίζει ταυτόχρονα πολλά περιστατικά, 365 ημέρες το χρόνο. Επιτακτικά ηθικά προβλήματα ανακύπτουν διαρκώς. Το καθένα ξεχωριστά, αλλά και όλα μαζί, συνηχούν στη δική τους *Μαρτυρική Συμφωνία*.

Ο γιατρός έχει δύο επιλογές: να γίνει κυνικός και να αποστασιοποιηθεί, ή να διδαχθεί τον ανθρωπισμό στην πράξη. Στην Εντατική, μπροστά στη σοβαρότητα μέχρι τραγικότητας του περιστατικού, βλέπεις τον άρρωστο με την ανθρώπινή του υπόσταση, είτε είναι πλούσιος ή φτωχός, δίκαιος ή αμαρτωλός, φιλήσυχος ή τρομοκράτης. Ζεις το «*Ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος, ουκ ένι άρσεν και θήλυ*», όπως αναφέρει ο Παύλος στην *προς Γαλάτας* επιστολή του.

Ο αγώνας που δίδεται είναι μια ατέρμονη μάχη. Όταν όμως είναι αμφίβολη η έκβαση της προσπάθειας και το ηθικό, η ελπίδα των μαθητών ή και των συγγενών εκλείπει, το απόθεμα του ήθους του δασκάλου οφείλει να είναι το παράδειγμα που θα εμπνέει όλους. Μόνο με το σθένος του θα μπορεί να σώζει αυτούς που στάθηκαν αδύναμοι και ενδεείς στο όριο του ζην και αποθνήσκουν. Αυτό πρέπει ισοβίως να το διδάσκει και καθημερινώς να το διδάσκεις.

Η υπέρβαση του *νυν*: Μεταμοσχεύσεις

- ...υφαίνει μια άλλη ζωή...
- Αξία άχραντη και πράξη ηθικής αίγλης
- Ο παρείσακτος (*L' intrus*)
- Αει-φόρος σωτηρία

Μία απίστευτου μεγαλείου πρόοδος στην Ιατρική είναι η μεταμόσχευση οργάνων. Έτσι, κι αν η κλωστή κοπεί, μπορεί να υφάνει μια άλλη ζωή.

Ο Ακαδημαϊκός κος Κώστας Δεσποτόπουλος αποκαλεί την αξία των δωρεών προς μεταμόσχευση «άχραντη και πράξη ηθικής αίγλης του ανθρωπίνου γένους». Ένας άλλος καθηγητής Φιλοσοφίας στο

Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, ο Jean-Luc Nancy, είχε την τύχη και συγχρόνως την ατυχία να υποστεί ο ίδιος μεταμόσχευση καρδιάς. Την εμπειρία αυτήν την καταγράφει σε ένα βιβλίο που κυκλοφόρησε το 2000 με τον εντυπωσιακό τίτλο «Ο Παρείσακτος» (*L' intrus*). Εδώ ο Γάλλος φιλόσοφος διατυπώνει μίαν άποψη, που στην αρχή με προβλημάτισε, αλλά που δεν μπόρεσα παρά να την ενστερνιστώ. Συγκεκριμένα γράφει: «Το μόσχευμα είναι ένας παρείσακτος στο σώμα του δέκτη. Ο παρείσακτος αυτός, όμως, χάνει την ξενότητά του από τη στιγμή που τον οικειοποιείται το σώμα του δέκτη, στα σπλάχνα του οποίου το άρρωστο όργανο ήταν μέχρι τότε ο αληθινός παρείσακτος».

Η ΜΕΘ διαδραματίζει κεντρικό ρόλο σε αυτήν την ιερή, υψίστου μεγαλείου πράξη. Στην Εντατική δεν πλανάται μόνον ο πόνος και η αγωνία. Φτερουγίζει και η ελπίδα. Όχι μόνο διότι σώζεται σήμερα το 70-80% των ασθενών, αλλά επειδή ο δότης ασθενής μεταλαμπαδεύει, με την προσφορά οργάνων του, τη σπίθα της ζωής στον άγνωστο συνάνθρωπό του. Είναι μία πράξη απόλυτου σεβασμού της ζωής, είναι μυσταγωγία. Ο δέκτης ασθενής έρχεται στη θέση του δότη συνανθρώπου του, δένοντας τη ζωή του με δύο νήματα, ένα το δικό του και ένα του άλλου. Το σώμα γίνεται τώρα ακόμη ιερότερο με την παράταση της ζωής μέλους του, για τη σωτηρία του συνανθρώπου.

Κατά τη γνώμη μου, η μεταμόσχευση οργάνων είναι το μέγιστο της ηθικής καταξίωσης και η πραγμάτωση του ασύλληπτου. Η σωτηρία του ασθενούς αναγεννιέται ως έννοια. Αποκτά μίαν *αειφόρο διάσταση*, μία διάσταση που υπερβαίνει τα στενά όρια της θεραπείας. Είναι μυστήριο μέγα. Ο μαθητής και ο δάσκαλος ποτίζονται με τα ηθικά νάματα του μεγαλείου της μετάδοσης ζωής: Από κάποιον που έχασε μεν τη ζωή του, αλλά έγινε ζωοδότης για το συνάνθρωπό του.

Διδασκαλία της έρευνας

- **Γνώση:** το ισχυρότερο όπλο
- **Δάσκαλος - Μαθητής:** ιδιαίτερο δίπολο
- Έρευνα: **στάση ζωής**
- Κάθε πράξη: **διδακτικό πείραμα**
- **Άνευ αυτής ουδέν εστί γενέσθαι...**
- Υφαίνει και **επιμηκύνει** το νήμα της ζωής

Το ισχυρότερο όπλο σήμερα είναι η Γνώση. Πέρα όμως από το συναρπαστικό μεγαλείο της Γνώσης που κερδίζεται από την έρευνα, είτε κλινική είτε βασική είναι αυτή, υπάρχει και κάτι άλλο πολύ σημαντικό, που συμβάλλει στην δημιουργία στελεχών. Η αναζήτηση της Αλήθειας γεννά ένα ιδιαίτερο δίπολο, που το συνθέτουν η πείρα του

δασκάλου και το σφρίγος του μαθητού. *Η διδακτική σχέση εκτός από μέθοδος και γνώση είναι ένα πάθος για τη γνώση, ένα πάθημα, στο οποίο ο δάσκαλος μετέχει εκών άκων.*

Η διδασκαλία της έρευνας διδάσκει και εμπεδώνει τη μεθοδολογία σχεδιασμού, τη μεθοδολογία προγραμματισμού και τη μεθοδολογία εκτέλεσης έργου. Και όχι μόνον: Η έρευνα γεννά ιδέες, σφυρηλατεί πειθαρχία, οργανώνει τη σκέψη, ιεραρχεί τα βήματα της εργασίας και κατεξοχήν προάγει τη συμμετοχική κατάκτηση νέας γνώσης. Απαραίτητη προϋπόθεση, η πλατιά κατάρτιση και γνώση των επί αιώνες επιστημονικών κατακτήσεων. *«Πρέπει πρώτα να γνωρίζουμε καλά τα γνωστά για να ερευνήσουμε τα άγνωστα»*, όπως έλεγε και ο Ιπποκράτης. Πράγματι, κάθε ερευνητική αναζήτηση, κάθε ερευνητικό βήμα οδηγεί στην εμπέδωση των ήδη κατακτημένων γνώσεων. Η πεποίθησή μου, συνεπώς, είναι ότι η ερευνητική στάση οφείλει να γίνει νοοτροπία ζωής. Αυτό θα επιτευχθεί, αν θεμελιωθεί από τα πρώτα χρόνια μαθητείας, τότε που χαράσσονται ανεξίτηλα οι εμπειρίες και οι στάσεις.

Στις ΜΕΘ καλλιεργείται εκ των πραγμάτων η ερευνητική στάση. *Κάθε πράξη αποτελεί ένα διδακτικό πείραμα.* Ο βαριά άρρωστος και το άγνωστο είναι πρόκληση για το φρέσκο και πιο ελεύθερο μυαλό του νέου, το οποίο αναλαμβάνει να καθοδηγήσει ο δάσκαλος. Η πίεση του χρόνου από τα επείγοντα, το δέος του αγνώστου, η ενασχόληση με το όλο φάσμα της Ιατρικής και η λαχτάρα για τη διάσωση του ασθενούς θέτουν σε κίνηση όλους τους επινοητικούς μηχανισμούς του εγκεφάλου.

Επιπλέον, η έρευνα δεν εξαντλείται στους βιοχημικούς μηχανισμούς, τη φαρμακολογία και την τεχνολογική εξέλιξη μέσα στις ΜΕΘ. Σημαντικό τμήμα της ασχολείται με τον *τρόπο και την ακρίβεια της εφαρμογής των δεδομένων της επιστήμης*, μία διαδικασία που επιβεβαιώνει τη σημασία του αυστηρού ελέγχου, αυτού που κάνει τη διαφορά μέσα στο απαιτητικό περιβάλλον της Εντατικής.

Η έρευνα είναι, λοιπόν, ζωντανή και «*άνευ αυτής ουδέν εστί γενέσθαι των δεόντων*»! Κινείται ανάμεσά μας, ζει μέσα από τους ασθενείς που σώθηκαν και που ζουν χάρις σ' αυτήν. Η έρευνα είναι εκείνη που υφαίνει και επιμηκύνει το νήμα της ζωής.

Ο φοιτητής: Να βγει από την «Εντατική»

- **Μεγάλος** αριθμός φοιτητών
- Πανεπιστήμιο: **Απρόσωπο** για το φοιτητή
- Φοιτητής: **Ανώνυμος** για το Πανεπιστήμιο
- Η τέχνη διδάσκεται **δίπλα στον ασθενή**
- **Αριστεία** στη μαθητεία
- **Συνεργασία** Υπουργείων Υγείας-Παιδείας

Είναι γνωστό σε όλους ότι η Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ιατρική δεν έχει βρει ακόμη το δρόμο της. Θα αναφερθώ σε δύο μόνο θέματα, τα οποία θεωρώ ότι είναι θεμελιώδους σημασίας. Το ένα αφορά στην εκπαίδευση του συνόλου των φοιτητών και το άλλο στην Αριστεία της μαθητείας.

Ο μεγάλος αριθμός των φοιτητών μάς απαγορεύει τη σχέση δασκάλου-μαθητή, στοιχείο *πυρηνικό* για τη μάθηση και κάνει το Πανεπιστήμιο απρόσωπο για το φοιτητή και το φοιτητή ανώνυμο για το Πανεπιστήμιο. Η Ιατρική Εκπαίδευση έχει ως επίκεντρο τον ασθενή και ο φοιτητής πρέπει να ασκηθεί όχι στην αποστήθιση βιβλίων αλλά στην τέχνη της Ιατρικής. Η τέχνη διδάσκεται δίπλα στον ασθενή άνθρωπο και όχι σε ένα άγνωστο περιστατικό, περιτριγυρισμένο από ένα ανώνυμο πλήθος. Το μεγάλο πλήθος των φοιτητών καθιστά την ανθρώπινη σχέση *φοιτητού-ασθενούς* ανέφικτη και όχι μόνον: η παρουσία πλήθους φοιτητών είναι συχνά ενοχλητική για τον ασθενή.

«*Η Τέχνη της Ιατρικής είναι μακρά και ο Βίος Βραχύς*», αναφέρει ο Ιπποκράτης στους *Αφορισμούς* του, και γι' αυτό δεν πρέπει να χάνονται γόνιμα χρόνια. Πιστεύω πως είναι ανάγκη ο φοιτητής από το πρώτο κιάλας έτος των σπουδών του να μπει στο ναό της επιστήμης του, στο Νοσοκομείο. Να βρεθεί μέσα στους θαλάμους των αρρώστων, κοντά στον πάσχοντα συνάνθρωπο του, το δικό του ασθενή, και τότε μόνον ο ασθενής θα αισθανθεί το φοιτητή σαν το δικό του θεράποντα και θα αρχίσει να αναπτύσσεται η μοναδική σχέση γιατρού ασθενούς. Μία σχέση που κάνει το διπλωματούχο της Ιατρικής πραγματικό γιατρό.

Η λύση στο θεμελιώδες αυτό πρόβλημα εφαρμόζεται ήδη σε άλλες χώρες, όπως γινόταν και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι φοιτητές σήμερα ασκούνται μόνο στις Πανεπιστημιακές κλινικές, οι οποίες δεν επαρκούν, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των φοιτητών.

Το οξύμωρον: Ο Ευαγγελισμός, ένα από τα πλέον πολυάσχολα Νοσοκομεία του Δυτικού κόσμου, το οποίο δέχεται κάθε τέσσερις μέρες περίπου 1.500-2.000 ασθενείς, επειδή είναι Νοσοκομείο του ΕΣΥ, δεν εκπαιδεύει ούτε έναν προ-ιατρό, ένα φοιτητή, τόσο στην Παθολογία, όσο και στη Γενική Χειρουργική. Αντίθετα, εκπαιδεύει μόνο σε αυτές τις δύο ειδικότητες, Παθολογία - Γενική Χειρουργική πάνω από 100 ειδικευομένους γιατρούς ετησίως.

Πώς θα επιτευχθεί λοιπόν ο στόχος της πρακτικής άσκησης των φοιτητών; Προτείνω τη συμμετοχή όλων των Νοσοκομείων της χώρας στην εκπαίδευση των φοιτητών. Στον Καναδά, παραδείγματος χάριν, όλες οι κλινικές είναι Πανεπιστημιακές ή συνεργαζόμενες με το Πανεπιστήμιο, επομένως είναι διδακτικές, εκπαιδευτικές, με υποχρεώσεις αλλά και δικαιώματα. Στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου McGill 1500 μέλη ΔΕΠ διδάσκουν 500 φοιτητές. Στην Ιατρική Σχολή Αθηνών, αντίθετα, 800 μέλη ΔΕΠ διδάσκουν 2.000-3.000 φοιτητές. Με αυτήν την πρότασή μου πιστεύω ότι το σύστημα δεν θα έχει πλεόνασμα εκπαιδευομένων, αλλά υπερεπάρκεια εκπαιδευτών. Δεν θα είμαστε πλέον «*εμείς*» και «*αυτοί*», αλλά θα είμαστε όλοι «*εμείς*» μία κυψέλη, ένα μελίσι στη διδασκαλία των φοιτητών.

Ο φοιτητής, εξάλλου, με αυτήν την πρόταση, δεν είναι ο μόνος που ωφελείται. Οι εκπαιδευτικές του ανάγκες δραστηριοποιούν την άμιλλα, ενώ αυτός, ως αδέκαστος κριτής, ευαισθητοποιεί και προάγει όλους τους δασκάλους του.

Το δεύτερο σημείο που θέλω να επισημάνω είναι η επιταγή για τη μη εγκατάλειψη του στόχου για την Αριστεία στη μαθητεία των φοιτητών. Το εκπαιδευτικό μας σύστημα πρέπει να ανταποκριθεί πιο ουσιαστικά στη δίψα των φοιτητών. Αυτή παραμένει ακόρεστη, εάν περιοριστεί εντός του προκαθορισμένου πλαισίου της διδακτέας ύλης. Μετά αρχίζει το ασαφές της προσωπικής προσπάθειας, ο προσωπικός Γολγοθάς, το προσωπικό ταξίδι στην ομίχλη. Ένα ταξίδι συχνά σε δρόμο μακρύ και μακρινό. Άλλοι χάνονται και άλλοι διαπρέπουν, αλλά αλλού.

Για την επίλυση αυτών των προβλημάτων και πολλών άλλων, προϋπόθεση είναι η συνεργασία των Υπουργείων Υγείας και Παιδείας. Η δύναμη ενός λαού είναι η Παιδεία και η Εκπαίδευση και εκεί πρέπει να συνεργασθούμε. Στην Εντατική μαθαίνουμε ότι τα δύσκολα αντιμετωπίζονται μόνο με πνεύμα συνεργασίας και όχι απομόνωσης. Η σύγχρονη Ιατρική Εκπαίδευση δεν είναι απλώς δύσκολη, είναι πολύ δύσκολη.

Η Ιατρική Εκπαίδευση είναι το μόνο τμήμα της Ανωτάτης Παιδείας που δεν αποτελεί αποκλειστική δικαιοδοσία του Υπουργείου Παιδείας, εφόσον όλα σχεδόν τα Νοσοκομεία, εκεί όπου διδάσκεται και εφαρμόζεται η ιατρική γνώση, ανήκουν στο ΕΣΥ. Υπάρχει ανάγκη δημιουργίας μιας Γραμματείας ή ενός Οργανισμού ανεξαρτήτου για την Ιατρική Εκπαίδευση, όπως ο συνήγορος του πολίτη, αλλά με εξουσίες οργανισμού στελεχωμένου με επαίοντες και των δύο Υπουργείων ή εκτός υπουργείων.

Εάν τέτοια βήματα, ή και καλύτερα από αυτά, δεν γίνουν, φοβάμαι ότι το σήμερα θα αναπαύεται στην ανεπάρκεια του χθες και όχι μόνον, αλλά και το αύριο θα είναι και πάλι χθες. Το χθες που είναι τα δικαίως γκρεμισμένα τείχη μιας παλιάς, αγκυλωμένης νοοτροπίας. Και το χειρότερο: κάτω από την αντίδραση μειονοτήτων συνηθίσαμε την παρουσία των συντριμμάτων ή έχουμε θεοποιήσει και αρνούμεθα κάθε αλλαγή. Είναι ανάγκη να οικοδομήσουμε τα νέα μας τείχη της Ευρωπαϊκής Ελλάδας. Χρειαζόμαστε όραμα που θα εμπνεύσει και τόλμη για να ξεφύγουμε από την ομηρία του πολιτικού κόστους και την κεκτημένη ταχύτητα της μετριότητας. Στην ιστορία αξίζει να μπει κανείς για όσα έφτιαξε και όχι για όσα γκρέμισε. Η κοινωνία μας δεν χρειάζεται άλλους Ηρόστρατους. Χρειάζεται ταγούς που να πιστεύουν αυτά που λένε και να λένε αυτά που πιστεύουν.

Οι ΜΕΘ ως Εθνική Ανάγκη

- **Νέο σύνορο** Επιστήμης - Εκπαίδευσης
- «*Κοστίζετε ..., αλλά χαλάλι σας...*»
- Πολιτεία και **Εθνικοί Ευεργέτες**
- **Ίδρυμα ΘΩΡΑΞ**

Όταν η Ιατρική Επιστήμη επεκτείνεται σε νέους ορίζοντες για τη διάσωση της ζωής, αποτελεί Εθνική Ανάγκη η προσαρμογή της πρακτικής της στην καινούργια πραγματικότητα. Το όφελος είναι των ασθενών και κατ' επέκταση και της πατρίδας. Η Εντατική Θεραπεία είναι το νέο σύνορο της Ιατρικής Επιστήμης.

Οι ΜΕΘ είναι Εθνική Ανάγκη,

όχι μόνον γιατί με το μεγάλο εύρος των υπηρεσιών τους σώζουν ζωές, αλλά και γιατί είναι απαραίτητο εργαστήρι εκπαίδευσης, παιδείας και έρευνας. Γι' αυτό ένας ασθενής μας είπε: «*Κοστίζετε πολλά, αλλά χαλάλι σας.*» Γι' αυτό επίσης σε όλο τον κόσμο η Μονάδα Εντατικής Θεραπείας είναι βασικός πυλώνας του Νοσοκομείου και χωρίς την ύπαρξή της δεν χορηγείται άδεια για τη λειτουργία ενός Νοσοκομείου.

Στη χώρα μας έχουν γίνει τεράστια βήματα, αλλά χρειάζονται πολύ περισσότερα. Δημιουργήθηκαν Μονάδες Εντατικής Θεραπείας σε όλα σχεδόν τα Νοσοκομεία και, μετά την πρώτη Πανεπιστημιακή Κλινική Εντατικής Θεραπείας στον Ευαγγελισμό, όλα τα Πανεπιστήμια και τα Νοσοκομεία της Ελλάδας απέκτησαν ανάλογες κλινικές.

Στις μεγάλες κρίσιμες ανάγκες ενός λαού, η ευθύνη είναι ασφαλώς του κράτους. Η πείρα όμως έδειξε παγκοσμίως ότι είναι αναγκαία και η συνδρομή των συνανθρώπων μας με αίσθημα προσφοράς. Η ιστορία μας έχει πολλά παραδείγματα να αναφέρει. Τη Σοφία Schliemann με τη Σωτηρία κατά την επιδημία της φυματίωσης, την οικογένεια Μεταξά με το Αντικαρκινικό Νοσοκομείο στον Πειραιά, την Αλίκη Περωτή με το Κωνσταντοπούλειο Νοσοκομείο στην άλλοτε υποβαθμισμένη περιοχή των προσφύγων Ν. Ιωνία, το Ίδρυμα Ωνάση, ολόκληρο τον Ευαγγελισμό με τον Συγγρό, τους ΑΧΕΠΑΝΣ, τον Πατέρα κλπ.

Στην καινούργια Εθνική Ανάγκη για την ανάπτυξη της Εντατικής Θεραπείας, δύο μεγάλες προσωπικότητες, ο Ηλίας Παρασκευάς και ο Οδυσσεάς Ελύτης, με βοήθησαν να συστήσουμε το «**Ίδρυμα ΘΩΡΑΞ**» για την ανάπτυξη της Εντατικής στην Ελλάδα. Σύντομα θα γίνουν τα εγκαίνια μίας νέας Μονάδας Εντατικής Θεραπείας στη Σωτηρία με τη συγχρηματοδότηση του Ιδρύματος ΘΩΡΑΞ και του Υπουργείου Υγείας. Μία πολύτιμη εμπειρία αगाστής συνεργασίας.

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

- Όσο δύσκολα και να είναι τα πράγματα,
- Όσο ελλιπείς και να είναι οι πόροι,
- Όσο σοβαρή και να είναι η αρρώστια,
- Όσο και να ενδημεί ζήλεια και φθόνος,
- Οι ελεύθεροι και οι δημιουργοί διαφυλάσσουν, αναπτύσσουν το χώρο τους προβάλλοντας
- **Αντίσταση Ποιότητας**

Στην πορεία μας όλα αυτά τα 20 σχεδόν χρόνια, διδαχθήκαμε δύο πράγματα.

Το πρώτο, ότι Ελλάδα δεν είναι μόνο εκείνη η αρνητική πλευρά που ακούμε καθημερινά και που παρουσιάζει ο Ακαδημαϊκός κος Μιχάλης Σακελλαρίου στο βιβλίο του *Αθηναϊκή Δημοκρατία* στο κεφάλαιο «Περί των μειονεκτημάτων

της Αθηναϊκής Δημοκρατίας». Αναφέρει τα σοβαρά ελαττώματα, όπως η συκοφαντία, η κατάχρηση του οστρακισμού, η οικειοποίηση του δημοσίου χρήματος, τα οποία βιώνουμε και σήμερα. Διδαχθήκαμε λοιπόν πως υπάρχει και η άλλη Ελλάδα. Είναι αυτή που περιγράφει και πάλι ο Μιχάλης Σακελλαρίου στα προτερήματα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, που διατηρούνται και αυτά μέχρι σήμερα.

Στην Ελλάδα υπάρχουν ευπατρίδες, ευεργέτες, η αυθόρμητη προσφορά των οποίων πηγάζει από την ψυχική τους ευγένεια και οι οποίοι είναι πρόθυμοι να δώσουν τον κόπο τους, όταν ξέρουν ότι πιάνει τόπο: Όπως η Φωτεινή και ο Πήτερ Λιβανός, η Αλίκη Περρωτή, ο καπετάν Βασίλης Κωνσταντακόπουλος και η οικογένειά του, ο Ευγενίδης-Βερνίκος, η οικογένεια Θεοδώρου Σαμούρκα, ο Βασίλης Γκρίσιν, ο Νίκος Δασκαλαντωνάκης και η οικογένειά του, ο Νίκος Κάμπας, ο Βαγγέλης Μαρινάκης, ο Βασίλης Σαραντίτης, ο Ηλίας Παπαγεωργίου, ο Κώστας Ηλιόπουλος και άλλοι.

Σε όλους αυτούς οι φοιτητές, οι συγγενείς των ασθενών, οι ασθενείς, εμείς όλοι τους έχουμε πει πολλά, πάμπολλα ευχαριστώ. Σήμερα, όμως, νομίζω ότι πρέπει να τους απευθύνω αυτό που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο τους αξίζει, κι είναι αυτό που είπε ο Winston Churchill: *“A man makes his living with what he gets, but he makes his life with what he gives”*. «Ο άνθρωπος ζει με αυτά που παίρνει, αλλά ολοκληρώνει τη ζωή του με αυτά που δίνει».

Το δεύτερο πράγμα που διδαχθήκαμε αυτά τα χρόνια, είναι αυτό που έχουμε ως αρχή: **Αντίσταση Ποιότητας**. Θέλω ξανά, με την ευκαιρία αυτού του βραβείου με το οποίο με τιμήσατε, να κοιτάξω τους φοιτητές μου και να τους επαναλάβω αυτό που από την πείρα μας κερδίσαμε:

Όσο δύσκολα και να είναι τα πράγματα, όσο ελλιπείς και να είναι οι υλικοί και οι ανθρώπινοι πόροι, όσο σοβαρή και να είναι η αρρώστια, όσο και να ενδημεί η ζήλεια και ο φθόνος, πάντα οι ελεύθεροι και οι δημιουργοί μπορούν να διαφυλάξουν και να αναπτύξουν το χώρο της ευθύνης τους, προβάλλοντας αντίσταση με την ποιότητα της εργασίας τους.

Επίλογος

Εξοχώτατε Κύριε Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας,

Η Ιατρική άλλαξε, έχει δε να επιδείξει θαυμαστά επιτεύγματα που κοστίζουν όμως πολύ, ώστε το βάρος να είναι δυσβάστακτο για πολλούς. Στην πρόκληση αυτή πρέπει να διαλέξουμε, εάν θα είμαστε κοινωνία του εμείς και όχι του εγώ, όπως είπε και ο Μακρυγιάννης, κοινωνία του ανθρωπισμού και όχι της αναίτιας οίησης, κοινωνία του οράματος και της καινοτομίας, όχι της στασιμότητας και της σκοπιμότητας. Κοινωνία της Αριστείας και όχι της μετριότητας.

Είμαστε ένας λαός γεμάτος σφρίγος, πάθος για ζωή, με πάμπολλα προικισμένα γονίδια. Είμαστε ένας λαός με δοξασμένο, γεμάτο αγωνίες παρελθόν. Τώρα είναι η ώρα για έργα ευημερίας και ποιότητας με βασικό πυλώνα την Παιδεία και την Εκπαίδευση. Αναμφισβήτητα θα βαδίσουμε και σε άλλες ατραπούς, όπως σήμερα και όπως χθες. Όμως είμαστε βέβαιοι πως η χώρα μας όχι μόνο *«προώριστα να ζήσει και θα ζήσει»*, όπως είπε ο Χαρίλαος Τρικούπης, αλλά μπορεί να γίνει ο άριστος τόπος για να ζήσεις, να εργασθείς, να κάνεις οικογένεια, να νοσηλευθείς, να διδαχθείς και να διδάξεις. Την όμορφη και ευλογημένη αυτή γη νοσταλγούμε και σ' αυτή τη γη εγώ επέστρεψα.

Ο Καθηγητής Χαράλαμπος Ρούσσος γεννήθηκε στη Σαντορίνη, σπούδασε στην Ιατρική Σχολή Αθηνών, όπου συνάντησε τη συνάδελφο και σύντροφό του Αλεξάνδρα. Μετεκπαιδεύτηκε και εργάστηκε στο Johns Hopkins, στο Boston University, στο Mc-Gill Montreal, στο Παρίσι, στη Μασσαλία και στο Λονδίνο. Απέκτησαν τον Κωνσταντή και την Κατερίνα και το 1988 επέστρεψαν στην Ελλάδα.